

USAID
ВІД АМЕРИКАНСЬКОГО НАРОДУ

ПРОГРАМА РАДА

ЛАБОРАТОРІЯ
ЗАКОНОДАВЧИХ
ІНІЦІАТИВ
www.zakbirent.com.ua

ІнфоЦентр

Воєнні конфлікти, ініційовані СРСР та РФ від 1939 року

Інформаційна довідка, підготовлена
Європейським інформаційно-
дослідницьким центром на запит
народного депутата України

Російсько-фінська війна та її наслідки

Наприкінці 1920-х – початку 1930-х років Фінляндія почала поступово змінювати свій зовнішньополітичний курс, поклавши за основу своєї зовнішньої політики нейтралітет.

Одним із найважливіших завдань зовнішньої політики СРСР після приходу Гітлера до влади в Німеччині було не допустити німецької воєнної експансії в балтійський регіон. У 1933 році Комісаріат закордонних справ намагався посилити стратегічні позиції Радянського Союзу в регіон шляхом пошуку тіснішого співробітництва з польським урядом у сфері безпеки регіону Балтійського моря. Після того, як у 1934 році польський уряд припинив переговори з цього питання, Радянський Союз зосередив увагу на збереженні існуючих відносин з Фінляндією та іншими балтійськими державами через підписання з ними договорів про ненапад¹.

У квітні 1938 року СРСР почав переговори з Фінляндією з метою недопущення використання Німеччиною фінських територій для наступу на СРСР. Крім цього, Радянський союз просив Фінляндію надати декілька островів у Фінській затоці на 30 років в обмін на гарантування територіальної цілісності Фінляндії, військову підтримку в разі необхідності та підписання вигідної для Фінляндії торгівельної угоди. Фінське керівництво відмовилось піти на такі поступки, з огляду на те, що вони «передбачають порушення суверенітету країни та суперечать нейтральній політиці Фінляндії та інших північних держав»².

У жовтні 1939 року Радянський Союз ініціював новий раунд переговорів з Фінляндією та висунув жорсткіші умови:

- оренда півострову Ханко та прилеглої території на 30 років для будівництва радянської морської бази;
- передача Радянському Союзу островів у Фінській затоці;
- передача Радянському Союзу частини Карельського перешийка і, відповідно, перенесення радянсько-фінського кордону (який на той час був на відстані 20 км від Ленінграду);
- ліквідація фортифікаційних споруд на Карельському перешийку;
- доповнення двостороннього Договору «Про ненапад та мирне вирішення конфліктів» положенням про неприєднання до коаліцій, спрямованих проти однієї зі сторін.

В якості компенсації Радянський Союз поступався частиною Карелії загальною площею 5 529 км², що вдвічі перевищувала розмір території, якою мала поступитись Фінляндія³.

Досягти угоди не вдалось і 13 листопада переговори були перервані. Вже 30 листопада під приводом артилерійського обстрілу фінськими силами радянської території («Майнільський інцидент» 26 листопада) СРСР почав наступ на Фінляндію.

12 березня 1940 року війна завершилась підписанням Московського мирного договору, відповідно до якого:

- державний кордон між СРСР і Фінляндією встановлювався по новій лінії – до складу території СРСР включався весь Карельський перешийок з м. Выборгом (Віппурі) і Выборзькою затокою з островами, західне і північне узбережжя Ладозького озера, ряд островів у Фінській затоці (стаття II).

¹ Dyke C. The Soviet Invasion of Finland, 1939-40 / Carl Van Dyke. – London: Frank Cass Publishers, 1997. – 270 с.

² Karsh E. Neutrality and Small States / Efraim Karsh. – New York: Routledge, 2011. – 240 с.

³ Там само.

- Фінляндія висловлювала згоду здати Радянському Союзу в оренду строком на 30 років півострів Ханко і морську територію навколо нього, радіусом в 5 миль на південь і схід та в 3 милі на захід і північ від нього, і ряд островів, що примикають до нього, для створення там військово-морської бази, здатної обороняти від агресії вхід у Фінську затоку, причому з метою охорони морської бази Радянському Союзу надавалось право тримати там за свій рахунок необхідну кількість наземних і повітряних збройних сил (стаття IV);

- сторони зобов'язувались взаємно утримуватися від нападу одна на іншу і не укладати будь-яких союзів або брати участь у коаліціях, спрямованих проти однієї з Договірних Сторін (стаття III)⁴.

Війна викликала обурення міжнародного співтовариства. Угорщина, Італія, Польща, Швеція, Норвегія постачали Фінляндії зброю, добровольців, гуманітарну допомогу. Великобританія та Франція розглядали план військового втручання в конфлікт на боці Фінляндії, а США було введено ембарго на постачання товарів до Радянського Союзу. За напад на Фінляндію СРСР було виключено з Ліги націй.

Розпад Радянського Союзу та завершення «холодної війни» не розглядались керівництвом Фінляндії на чолі з Президентом М.Койвісто (1981-1993), як вікно можливостей для повернення втраченої території, оскільки, на його думку, дане питання було вирішене підписанням трьох мирних договорів 1940, 1944 (відповідно до якого Фінляндія поступалась СРСР областю Петсамо) та 1947 років (яка закріплювала усі територіальні надбання СРСР). Його наступник, Президент М.Ахтісаарі (1994-2000) наголошував на можливості вирішення даного питання лише за умови готовності Росії розпочати його обговорення⁵.

У 1992 році між Фінляндією та Росією було укладено Договір «Про основи відносин», у якому було визначено статус кордону. Підписанню договору передували переговори між Фінляндією та, на той час, ще СРСР, в ході яких радянська сторона наполягала на формулюванні заяви про статус кордону, як остаточного та такого, що не підлягає перегляду. Фінляндія, зі свого боку, опиралася підписанню окремого документа про кордон, тому, в якості компромісу, в Договір було включено статтю про кордони.

Відповідно до статті 3 Договору між Російською Федерацією та Фінляндською Республікою «Про основи відносин» сторони зобов'язуються зберігати кордон між ними як кордон добросусідства і співробітництва у відповідності з Заключним актом НБСЄ, поважаючи його непорушність та територіальну цілісність одне одного⁶. Втім, обидві сторони по-різному тлумачать дане положення. Фінляндія розглядає його як таке, що залишає можливість зміни кордону, а з російської точки зору, угода підтверджує його остаточний характер. Відповідно, Фінляндія наполягає на тому, що кордон може бути змінений мирним способом за згоди сторін. Таке бачення підкріплюється незначними змінами кордону між Фінляндією та Швецією, що відбулись за обопільною згодою.

З іншого боку, інтеграція втрачених територій, які населені переважно російськомовним населенням (90%) та, фактично, зубожіли за радянської і російської влади, не є доцільною і раціональною з економічної точки зору, оскільки вимагає значних фінансових вливань. На даному етапі говорити про реальність повернення Фінляндії даних територій не доводиться, оскільки це не є інтересом жодної зі сторін.

⁴ О заключении мирного договора между Советским Союзом и Финляндией. 12 марта 1940 года [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://www.histdoc.net/history/ru/FISO1940-03-14.htm>.

⁵ Joenniemi P. Ways of Managing Border Disputes in Present-Day Europe: The Karelian Question / Pertti Joenniemi.

⁶ Договор между Российской Федерацией и Финляндской Республикой об основах отношений, 1992.

Калінінградське питання

Як частина Східної Пруссії, Калінінградський регіон був німецькою територією протягом 700 років до його захоплення радянськими військами у 1945 році.

Ще на Тегеранській конференції 1943 Сталіном була висунута умова про передачу Кенігсберга та Мемеля під радянський контроль в обмін на підтримку пропозиції Черчилля про встановлення кордонів Польщі по «лінії Керзона» на сході та по р. Одер на заході. Рішення про передачу Кенігсберга було в цілому узгоджене СРСР, США та Великобританією і остаточно прийняте на Потсдамській конференції 1945. Відповідно, Східна Пруссія – Кенігсберг з прилеглими до нього територіями – переходили під контроль СРСР⁷. Німецьке населення залишило регіон, натомість сюди іммігрувало російськомовне населення. Усі географічні назви були замінені на російські, у тому числі місто Кенігсберг було перейменоване в Калінінград на честь радянського партійного діяча Михайла Калініна.

В радянську епоху в Калінінградській області базувався Балтійський флот СРСР та 11-а гвардійська армія. Наявність такого західного форпосту надавала СРСР стратегічну перевагу проти військ НАТО, розміщених в Західній Німеччині, оскільки уможливлювала нанесення ударів по цілях в Данії, Швеції та Німеччині⁸.

Закритий для іноземців, цей військовий бастион мав міцні зв'язки з центром, зокрема, через постійну ротацію військових кадрів з радянського хартленду.

Після розпаду СРСР Росія значно скоротила військову присутність в регіоні та відкрила його для іноземців. У 1997 році Міністр Оборони РФ Ігор Сергєєв проголосив одностороннє скорочення кількості сухопутних та морських сил на Північно-Західній частині Росії з огляду на зростання стабільності в регіоні⁹.

28 березня 1995 року конгресмен-республіканець від штату Каліфорнія Крістофер Кокс представив проект резолюції про демілітаризацію Калінінграду. Того ж року конгресмен Бенджамін Гілман запропонував поправку до проекту Кокса, що містила заклик до інтернаціоналізації регіону та пропозицію надати економічне сприяння регіону в обмін на його демілітаризацію.

Російські аналітики наголошували на тому, що після 1991 року морський потенціал регіону став для Росії ще важливішим, ніж це було за часів СРСР. Так, у 1997 році Д.Тренін писав: «Російська федерація нині контролює близько 1/15 узбережжя Балтійського моря, в той час як СРСР та його союзники по ОВД контролювали його третину. [...] З 1996 року потенціал Балтійського флоту скоротився на половину, а кількість кораблів та одиниць морської авіації зменшилась утричі»¹⁰.

На даний момент Калінінградське питання лишається серйозною проблемою безпеки в Балтійському регіоні. Росія неодноразово погрожувала розмістити в регіоні оперативно-тактичні ракетні комплекси «Іскандер». У 2007 році Росія погрожувала їх розміщенням у відповідь на плани Дж. Буша-мол. розмістити системи ПРО у Польщі та Чехії, у 2008 – у відповідь на підписання угоди між Польщею та США про розміщення протиракетних систем «Patriot»¹¹.

У лютому 2014 року Начальник Генерального Штабу РФ заявив, що усі російські ракетні бригади будуть озброєні ОТРК «Іскандер» до 2020 року¹².

⁷ Krickus R. J. The Kaliningrad Question / Richard J. J. Krickus. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2002.

⁸ Там само.

⁹ Vitunic B. Enclave To Exclave: Kaliningrad Between Russia And The European Union / Brian Vitunic.

¹⁰ Krickus R. J. The Kaliningrad Question / Richard J. J. Krickus. – Lanham: Rowman & Littlefield Publishers, Inc., 2002.

¹¹ Oldberg I. Kaliningrad's difficult plight between Moscow and Europe / Ingmar Oldberg. // Swedish Institute of International Affairs. – 2015. – №2.

¹² Там само.

Якщо говорити про перспективи повернення даної території у коротко- чи довгостроковій перспективі, то це не видається реальним. По-перше, для Росії даний регіон є критично важливим у стратегічному плані – контроль над Балтійським узбережжям дає Росії стратегічну перевагу на випадок воєнного конфлікту. Відтак, «безкровно» повернути ці території, навіть якби була така потреба, не вдасться.

По-друге, мотивація акторів до такого кроку є мінімальною. Населення Калінінградської області (близько 950 тис.) на 80% складається з етнічних росіян. У 1990-х роках з'явилась ідея створення незалежної держави, яка знайшла підтримку у близько 10% населення, відповідно до опитувань проведених на початку 2000-х рр. На даний момент із посиленням федерального контролю та націоналістичних тенденцій максимальні вимоги представників найбільш радикальної опозиції могли б обмежитись лише наданням особливого статусу в рамках федерації та більших повноважень місцевій владі¹³.

Проблема приналежності Курильських островів

У 1945 році Радянський Союз на прохання союзних держав вступив у війну проти Японії. Відповідно до Ялтинської угоди, Радянському Союзу, в обмін на вступ у війну, поміж усього іншого, гарантувався контроль над південним Сахаліном та Курильськими островами¹⁴.

Відповідно до Договору Сан-Франциско 1951 року Японія відмовилась від усіх прав, правооснов та претензій на Курильські острови та на ту частину острова Сахалін та прилеглих островів, суверенітет над якими Японія отримала внаслідок Портсмутського договору від 5 вересня 1905 року (стаття 2 (с))¹⁵.

Захоплення радянськими військами Курильських островів (Ітуруп, Кунашир, Хабомай, Шикотан) та південної частини Сахаліну поклало початок сучасного конфлікту навколо приналежності даних територій. Вирішення проблеми спірних територій є виключно питанням двосторонніх відносин. Відповідно до російської позиції, право РФ на контроль даних територій забезпечується Ялтинською угодою, Договором Сан-Франциско та Каїрською декларацією.

У 1956 році між Японією та СРСР було підписано Спільну Декларацію, відповідно до якої Радянський Союз погоджувався передати Японії острови Хабомай і Шикотан, передача яких мала відбутись після укладення мирного договору між державами (стаття 9)¹⁶. Втім, мирного договору між Японією та СРСР (і його правонаступницею – РФ) не було укладено.

Для РФ питання приналежності північних територій є не стільки територіальною чи стратегічною проблемою (хоча під час «холодної війни» Курильські острови відігравали важливу стратегічну роль для Радянського Союзу, оскільки, захищаючи південний прохід в Охотське море, забезпечували найбільш безпечний прохід для радянських надводних та підводних кораблів до Тихого океану), скільки питанням престижу через призму проблеми «переможців» та «переможених» у Другій світовій війні, бо саме фетишизація перемоги становить наріжний камінь внутрішньої та зовнішньої політики Росії. І хоча варіантів пропозицій з вирішення проблеми спірних територій було

¹³ Там само.

¹⁴ Protocol of Proceedings of Crimea Conference [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: <http://legacy.fordham.edu/halsall/mod/1945YALTA.html>.

¹⁵ Treaty of Peace with Japan. Signed at San Francisco, on 8 September 1951 [Електронний ресурс] // United Nations — Treaty Series. – 1952. – Режим доступу до ресурсу: <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/Volume%20136/volume-136-I-1832-English.pdf>

¹⁶ Joint Declaration by the Union of Soviet Socialist Republics and Japan, October 19, 1956 [Електронний ресурс] // Contemporary International Relations - Basic Documents / . – С. 85–89. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ioc.u-tokyo.ac.jp/~worldjpn/documents/texts/docs/19561019.D1E.html>

більше, ніж вдалась (поділ островів між державами, спільне управління, передача під опіку ООН тощо), перспективи її врегулювання в найближчому майбутньому не передбачається.

Придушення постання в Угорщині

На 1953 рік угорський комуністичний режим досяг кризового стану. Репресивні методи управління, перейняті у Радянського Союзу, в поєднанні із складною економічною ситуацією, викликану прорахунками керівництва на чолі з М.Ракоши, викликали масове незадоволення, а відтак, необхідність реформ. 4 липня 1953 року на засіданні новообраного парламенту Імре Надь, який замінив на посаді прем'єр-міністра М.Ракоши, проголосив «новий курс», який передбачав відмову від форсованої індустріалізації, стимулювання розвитку сільського господарства, підвищення стандартів життя населення та часткову демократизацію в рамках існуючого режиму. Однак СРСР був невдоволений діями І.Надя. Невдоволення викликала стаття Надя в газеті "Szabad Nép" (Вільний народ) від 20 жовтня 1954 р., в якій він виступав за демократизацію партії, засуджував помилки, до яких призводить одноосібне керівництво державою, та закликав єдинопартійців до виявлення політичної активності. Крім того, радянське керівництво було невдоволене відсутністю покращення економічної ситуації та небажанням Надя співпрацювати з Ракоши в імплементації «нового курсу». Усе це призвело до зміщення І.Надя з посади у 1955 році та відкочування реформ. Почалась нова хвиля колективізації, життєві стандарти 1956 року опустились до рівня 1938 року, що викликало гостре суспільне невдоволення. До осені 1956 року не лише представники інтелігенції та студентства, а й більшість простих угорців виступило в опозиції до режиму. Почались мітинги, сутички та масові заворушення¹⁷.

У ніч з 23 на 24 жовтня ЦК УПТ ухвалив рішення звернутися до СРСР за допомогою. У країні було обрано Військовий комітет. 25 жовтня на посаду першого секретаря партії було обрано Яноша Кадара. Група І.Надя займала подвійну позицію: з одного боку, вона підтримувала пропозицію про необхідність запросити допомогу у Радянської Армії, а з іншого – протидіяла її здійсненню. 28 жовтня І.Надь виступив по радіо із закликом про повсюдне припинення вогню, а також зажадав виведення радянських військ із Будапешта. Крім того І.Надь ухвалив рішення про «вічний нейтралітет» Угорщини та її вихід з ОВД, розпустив УПТ та декларував відхід від однобічної орієнтації на СРСР¹⁸.

У місті Сольнок група політичних діячів прорадянської орієнтації на чолі з Я.Кадаром 3 листопада проголосила створення революційного селянсько-робітничого уряду і звернулася за допомогою до радянського керівництва. Радянські війська на «запрошення» 4 листопада увійшли до Будапешта. Операція придушення угорських заворушень отримала кодову назву «Вихор»¹⁹.

Угорське повстання придушувала 38-а армія у складі десяти дивізій та тисячі танків. У боях загинуло близько 3 тисяч закатників. Приблизно 500 чол. було страчено і ще 30 тис. угорців було засуджено до різних термінів ув'язнення. У 1958 році було страчено Імре Надя та керівника військового заколоту Пала Мелетера²⁰.

Придушення угорської революції зустріло стриману реакцію Заходу, незважаючи на те, що 4 листопада керівництво повстанців звернулось до НАТО з проханням про військову та політичну підтримку²¹.

¹⁷ Békés C. The 1956 Hungarian Revolution: A History in Documents / C. Békés, M. Byrne., 2002. – 598 с.

¹⁸ Міжнародні відносини та світова політика/кер. авт. кол. В.Ю.Крушинський; за ред. В.А.Манжолі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.

¹⁹ Там само.

²⁰ Там само.

²¹ Там само.

Однак ще 26 жовтня 1956 р. президент США Д.Ейзенхауер інформував Хрущова про відсутність інтересу до угорської проблеми, оскільки дана ситуація розглядалась як внутрішня проблема радянського блоку. І все ж, 12 грудня 1956 року більшістю голосів XI сесія ГА ООН звинуватила СРСР у порушенні політичної незалежності Угорщини²².

Дані події поставили СРСР перед необхідністю визначити свою позицію щодо країн соціалістичного табору. 30 жовтня 1956 року з'явилась «Декларація уряду Союзу РСР про основи розвитку і подальшого зміцнення дружби та співпраці між Радянським Союзом та іншими соціалістичними державами», у якій пропонувалось обговорити питання про подальше перебування в цих країнах військ та радників СРСР, стан економічних стосунків між державами. Тим не менше, хоча невдовзі відбулись переговори з економічних питань, але радянські війська та радники і надалі залишились в країнах соціалізму, демонструючи їх залежність від СРСР²³.

«Працька весна» 1968

Події 1968 року у Чехословаччині були пов'язані із усунення від керівництва Комуністичною партією Чехословаччини А.Новотного та обранням на посаду першого секретаря партії реформатора Александра Дубчека. Нові лідери партії розробили широку програму політичних і економічних реформ, покликаних створити так званий соціалізм з людським обличчям²⁴. 5 квітня 1968 року новим керівництвом КПЧ було ухвалено «Програму дій КПЧ», яка передбачала реформування політичної системи, гарантування конституційних прав та свобод (прав національних меншин, свободи мирного зібрання, свободи слова, свободи пересування), демократизацію економіки, активізацію відносин з європейськими країнами з метою захисту колективної безпеки на європейському континенті²⁵.

Реалізація «Програми дій» – «працька весна» – викликала стурбованість у керівників держав ОВД, передусім СРСР. На черговій зустрічі керівників п'яти країн ОВД (18 серпня 1968) були схвалені оцінки та пропозиції Брежнєва, згідно з якими необхідно було покласти край діяльності чехословацьких реформаторів²⁶.

У ніч з 20 на 21 серпня війська п'яти держав ОВД – СРСР, Угорщини, НДР, Польщі та Болгарії – перейшли кордони Чехословаччини спираючись на те, що їх, нібито, запросила «група членів КПЧ і уряду» для відвернення загрози контрреволюції. Операція отримала назву «Дунай» і тривала по листопад 1968 року²⁷.

Окупація Чехословаччини була засуджена урядами багатьох країн світу. 21 серпня на вимогу представників Канади, США, Великобританії, Франції, Данії та Парагваю було скликане надзвичайне засідання Ради Безпеки з метою «розгляду серйозної ситуації в ЧССР»²⁸. 22 серпня представник Данії представив резолюцію за співавторства Бразилії, Канади, Франції, Парагваю, Великобританії та США, відповідно до якої Рада Безпеки мала:

1) підтвердити необхідність поваги до суверенітету, політичної незалежності та територіальної цілісності Чехословаччини;

²² Там само.

²³ Міжнародні відносини та світова політика/кер. авт. кол. В.Ю.Крушинський; за ред. В.А.Манжолі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.

²⁴ Там само.

²⁵ Navrátil J. The Prague Spring 1968: A National Security Archive Documents Reader / Jaromír Navrátil., 1998. – 596 с.

²⁶ Міжнародні відносини та світова політика/кер. авт. кол. В.Ю.Крушинський; за ред. В.А.Манжолі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.

²⁷ Там само.

²⁸ Situation in Czechoslovakia. Initial Proceedings [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/en/sc/repertoire/66-68/66-68_04.pdf.

2) засудити військову інтервенцію СРСР та інших членів ОВД у внутрішні справи Чехословаччини та закликати їх утриматись від насильницьких та репресивних дій, які можуть призвести до подальших страждань і людських жертв, та негайно вивести з країни свої війська і припинити всі інші форми втручання у внутрішні справи Чехословаччини;

3) звернутись до держав-членів ООН із закликом використовувати їх дипломатичний вплив на СРСР та інші відповідні держави з метою сприяння негайному виконанню даної резолюції;

4) просити Генерального Секретаря передати дану резолюцію відповідним державам, невпинно стежити за ситуацією, що склалася, і надати Раді Безпеки доповідь про виконання даної резолюції.

Однак незважаючи на 10 голосів «за», резолюція не була прийнята через 2 голоси «проти» (1 голос був від постійного члена Ради Безпеки - СРСР)²⁹.

Втім, крім засудження дій СРСР в ООН, іншими державами не було вжито жодних дій, щоб завадити радянській інтервенції.

Оскільки Східна Європа розглядалась зоною впливу СРСР, США не втручались у жодну кризу в країнах ОВД. Незважаючи на «визвольну» риторику Дуайта Д. Ейзенхауера та Джона Ф. Даллеса, США утримались від підтримки повстань в НДР та Угорщині у 1953 та 1956 роках. Адміністрація президента Ліндона Б. Джонсона також пасивно відреагувала на події «празької весни». Крім того, у 1956 та 1968 роках руки керівництва США були зв'язані через те, що Суецька криза (1956) та війна у В'єтнамі співпали в часі з угорською та чехословацькою кризами. Більше того, саме на ці роки припали президентські вибори в США³⁰.

І оскільки між СРСР та США тільки-но почався процес розрядки міжнародної напруженості, США не могли поставити під загрозу стратегічний інтерес послаблення блокового протистояння через внутрішню кризу соціалістичного блоку.

22 липня 1968 р. Держсекретар США Дін Раск зустрівся з послом СРСР в США Анатолієм Добриніним і зазначив, «що США виступають проти втручання у справи Чехословаччини. В першу чергу це справи народу Чехословаччини. Крім того, це справи інших держав Варшавського договору». Добринін розцінив ці слова як підтвердження невтручання у зону впливу СРСР, керівництво СРСР (особливо Голова КДБ Андропов) розцінило їх як «зелене світло» для втілення в життя планів на інтервенцію³¹.

Реформи, які відбулись у Чехословаччині у 1968 за керівництва Александра Дубчека вперше відкрили можливість для комуністичного режиму заручитись справжньою масовою підтримкою. Через небажання Москви миритись з навіть найменшими проявами лібералізації існуючого режиму єдиним способом гарантування стабільності соціалістичного блоку для Радянського Союзу стало безпосереднє військово втручання³².

Загроза радянської інтервенції утримувала східний блок ще протягом 20 років, навіть незважаючи на виклики для радянської гегемонії, як-от страйковий рух, організований «Солідарністю» у Польщі 1980-1981рр.

²⁹ Situation in Czechoslovakia. Initial Proceedings [Електронний ресурс] – Режим доступу до ресурсу: http://www.un.org/en/sc/repertoire/66-68/66-68_04.pdf.

³⁰ Karner S. The Prague Spring and the Warsaw Pact Invasion of Czechoslovakia in 1968 / S. Karner, P. Ruggenthaler., 2010. – 510 с.

³¹ Там само.

³² Там само.

Війна СРСР в Афганістані

Війна СРСР в Афганістані (1979-1989), яку часто називають «В'єтнамською війною Радянського Союзу», є найбільшою військовою поразкою СРСР за всі роки його існування, фатальність якої довів його розпад.

У 1979 році на засіданні Політбюро ЦК КПРС було затверджено пропозицію про введення радянських військ до Афганістану. Причиною такого кроку стала громадянська війна в Афганістані та загроза повалення комуністичного режиму.

Агресія Радянського Союзу призвела до його ізоляції на міжнародній арені, ілюстрацією чого став бойкот літньої олімпіади в Москві у 1980 році. США ввели ембарго на ввезення до СРСР зерна. Однак, що найважливіше, конфлікт поклав край розрядці біполярного протистояння та ознаменував початок нової «холодної війни».

На внутрішньополітичному рівні війна виснажила Радянський Союз не лише економічно, а й політично. Із приходом до влади у березні 1985 року М.Горбачова та початком «перебудови», під тиском фінансових проблем було взято курс на максимальне виведення ресурсів СРСР з різноманітних конфліктних зон у третьому світі. Якщо припинення радянської допомоги у більшості регіональних конфліктів просто позбавило їх виміру глобального протистояння та перетворило на локальні проблеми, то виведення військ з Афганістану загрожувало життєвим інтересам національної безпеки. Структура афганської проблеми нагадувала В'єтнам, із тією важливою відмінністю, що Афганістан знаходився на самому кордоні СРСР, у дуже чутливому до всіляких транснаціональних загроз регіоні. Загальна логіка нового зовнішньополітичного курсу підштовхнула М.Горбачова до рішення про виведення військ, яке було загально ухвалене у 1986 р., але офіційно проголошене лише 9 лютого 1988 р. СРСР узяв участь у врегулюванні афганської проблеми, підписавши Женевські угоди 1988 р. У травні цього ж року розпочалося виведення радянських військ, що завершилося 15 лютого 1989 року³³.

Наслідками конфлікту стало розвінчання міфу про непереможність радянської армії, загострення економічної та соціальної кризи, та, врешті-решт, дезінтеграція СРСР та його розпад.

Що стосується Афганістану, то виведення радянських військ призвело до ще більшого розбалансування ситуації та початку громадянської війни (1989-1992), результатом якого стало повалення влади Народної демократичної партії Афганістану. З того часу Афганістан залишається зоною перманентного конфлікту, нестабільності та джерелом транснаціональних загроз, як-от тероризм, транскордонна торгівля людьми, наркотиками та зброєю.

Придністровський конфлікт

У своєму сучасному прояві придністровський конфлікт є результатом розпаду Радянського Союзу та створенням незалежної молдовської держави. До кризи призвели три основні фактори. Перший – гострі етнічні та політичні розбіжності між Молдовою західного берега Дністра та Придністров'ям. Другим фактором нестабільності стало те, що в умовах політичного плюралізму останніх років радянського періоду історії Молдови з'явився і набув великої популярності Народний Фронт Молдови (НФМ), а з ним зросли настрої самовизначення серед більшості населення республіки. Ключові фігури НФМ стали відкрито говорити про об'єднання з Румунією, і протистояння «румунізації» стало бойовим кличем місцевої влади у Придністров'ї, що намагалася зберегти вплив на місцеві події, так і місце «під рукою Москви». Третім фактором нестабільності стала російська військова присутність, уособлена залишками 14-ї армії, що називаються російським

³³ Міжнародні відносини та світова політика/кер. авт. кол. В.Ю.Крушинський; за ред.. В.А.Манжолі. – К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2010. – 863 с.

миротворчим контингентом, розташованим у Придністров'ї. В контексті Молдови вона стала вирішальною військовою присутністю³⁴.

Насильство в Придністров'ї вибухнуло в перші місяці 1992 р. і тривало до середини липня. 14-а армія ще до його початку постачала зброю придністровцям, але відкрито стала на їхній бік у травні 1992 р. після відвідин цього регіону віце-президентом РФ генералом О.Руцьким, який висловив свою підтримку незалежності Придністров'я. 21 липня 1992 р. в Москві Президенти Росії і Молдови Б.Єльцин і М.Снегур підписали угоду про припинення вогню³⁵.

8 травня 1997 р. уряд Молдови та представники Придністров'я за посередництва України, Росії та місії ОБСЄ в Молдові підписали Меморандум про взаєморозуміння, що встановив базові принципи врегулювання конфлікту. Однак до остаточного його врегулювання було ще далеко, оскільки Придністров'я наполягало на отриманні такої автономії у складі Молдови, яка нічим не відрізняється від повного суверенітету³⁶.

Врегулювання проблеми відбувається у форматі «5+2» (ОБСЄ, Росія, Україна, Молдова, Придністров'я + ООН та США у якості спостерігачів). Україна як посередник у вирішенні конфлікту займала активну позицію: у липні 1999 р. другий президент України Л. Кучма запропонував «План поетапного надання статусу» Придністров'ю, а 2005 р. третій президент України В. Ющенко висунув нові ініціативи щодо врегулювання придністровського конфлікту. Детальний український план придністровського врегулювання, ухвалений парламентом Молдови в червні 2005 р., встановив, на думку тогочасного президента країни В. Вороніна, «механізм демократизації регіону та подальшої реінтеграції Молдови». План передбачав, по-перше, ухвалення парламентом Молдови закону про статус Придністровського регіону, по-друге, проведення під мандатом ОБСЄ за участю міжнародних спостерігачів виборів до парламенту Придністров'я і, по-третє, якщо вибори буде визнано демократичними, новообрані депутати парламенту Придністров'я візьмуть участь у доопрацюванні закону про статус Придністровського регіону³⁷.

У вересні 2006 р. керівництво Придністровської республіки, за потурання офіційного Кремля, провело референдум щодо незалежності Придністров'я з його подальшою інтеграцією до складу Російської Федерації, а 10 грудня 2006 р. – вибори президента республіки, чим звело нанівець усі посередницькі зусилля України. У резолюції НАТО від 18 листопада 2008 р. Росію закликали вивести свою військову присутність з «придністровського регіону Республіки Молдова»³⁸.

У 2010 році із підписанням меморандуму між РФ та ФРН про створення Комітету Росія – ЄС з питань зовнішньої політики і безпеки, одним із завдань якого було оголошено врегулювання молдовсько-придністровського конфлікту (Мезебергський меморандум), почав наростати дипломатичний тиск з метою пошуку політичного вирішення конфлікту. 22 вересня 2011 р. сторони погодились відновити офіційні зустрічі у форматі «5+2» вперше з 2006 року³⁹. Відтоді затрачено значні зусилля з урегулювання цього конфлікту, який, тим не менше, до сьогодні відноситься до «заморожених» конфліктів. На даний момент перспективи врегулювання даної проблеми відсутні.

³⁴ Дорошко М. С. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.

³⁵ Там само.

³⁶ Там само.

³⁷ Там само.

³⁸ Дорошко М. С. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.

³⁹ The Transnistrian Issue: Moving Beyond the Status-Quo [Електронний ресурс]. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/224472/evidence-stefan-wolff-the-transnistrian-issue.pdf.

Нагірно-Карабаський конфлікт

Хоча конфлікт між Вірменією та Азербайджаном є двостороннім конфліктом за регіон Нагірного Карабаху, населення якого після розпаду СРСР зажадало приєднатись до Вірменії, Росія відіграла і продовжує відігравати в ньому одну з основних ролей. Москва озброювала обидві сторони та налаштовувала їх одна проти одної, перетворюючи локальний спір за територію, населену лише 90 000 чол., на війну регіонального масштабу. За 6 років війни (1988-1994) загинуло близько 30 000 осіб і ще мільйон стали біженцями⁴⁰.

Саме завдяки російському сприянню вірменські формування встановили контроль над Нагірним Карабахом та 7 районами Азербайджану (20% території Азербайджану). За такого розвитку подій у травні 1994 р. сторони за посередництва Росії пішли на підписання угоди про припинення вогню, а в липні 1994 р. заявили про намір врегулювати конфлікт шляхом переговорів; основні миротворчі функції при цьому взяла на себе ОБСЄ⁴¹.

США намагались вирішити нагірно-карабаський конфлікт через Мінську групу ОБСЄ, очолювану США, РФ та Францією. З 1992 по 2005 рік Мінська група ОБСЄ представила три пропозиції в якості основи для переговорів, які, однак, не призвели до врегулювання конфлікту. З 2005 року влади Азербайджану та Вірменії стали говорити про те, що обговорюється четвертий «змішаний» («пакетно-поетапний») план, який передбачає попереднє узгодження основних принципів. У квітні-липні 2006 року співголови Мінської групи опублікували заяву і зробили кілька висловлювань, які розкрили частину пропозицій щодо врегулювання⁴².

Ці пропозиції включали поетапне виведення вірменських сил і демілітаризацію територій, прилеглих до Нагірного Карабаху, спеціальний режим для Лачинського і Кяльбаджарського районів (у тому числі коридор між Нагірним Карабахом і Вірменією) і референдум, який остаточно визначить статус Нагірного Карабаху. Також передбачалися міжнародні миротворці в зоні конфлікту і міжнародна допомога в розмінуванні та відновленні окупованих територій і районів Нагірного Карабаху, і поверненні туди внутрішньо переміщених осіб⁴³.

Попередня версія принципів врегулювання нагірно-карабаського конфлікту, іменованих «мадридськими», була представлена сторонам в листопаді 2007 року в Мадриді. Незважаючи на те, що текст пропозицій не був опублікований, міністр закордонних справ Азербайджану Ельмар Мамед'яров заявив, що вони підтримують територіальну цілісність Азербайджану, а міністр закордонних справ Вірменії Вардан Осканян стверджував, що принципи підтримували позицію Вірменії про самовизначення Нагірного Карабаху. Але при цьому необхідно врахувати, що «мадридські принципи» виникли в рамках «Празького процесу», який розпочався аж у 2004 році. Таким чином, фактично мирні переговори тільки в даному форматі ведуться протягом останніх восьми років. Тобто протягом останніх восьми років співголови МГ ОБСЄ пропонують Вірменії та Азербайджану різні модифікації одного і того ж варіанту врегулювання карабаського конфлікту.

⁴⁰ Shaffer B. Nagorno-Karabakh After Crimea [Електронний ресурс] / Brenda Shaffer // Foreign Affairs. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/armenia/2014-05-03/nagorno-karabakh-after-crimea>.

⁴¹ Дорошко М. С. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.

⁴² Миркадыров Р. Похороны "Мадридских принципов" [Електронний ресурс] / Рауф Миркадыров. – 2012. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.zerkalo.az/2012/pohoronyi-madridskih-printsipov/>.

⁴³ Там само.

Невдача «Мадридських принципів» є показником не лише неефективності самої Мінської групи, а й безсилля в цілому ОБСЄ у врегулюванні карабаського конфлікту⁴⁴.

Для Росії невирішеність даного конфлікту гарантує подальше перебування російських військ на території Вірменії (102-а військова база Росії, розташована в Гюмрі) та утримання країни в орбіті свого впливу. Одним із свідчень цього стала відмова Вірменії у листопаді 2013 р. парафувати угоду про асоціацію з ЄС на саміті у Вільнюсі. Напередодні, у вересні 2013 р., Президент С.Саргсян, після зустрічі з В.Путіним у Москві, заявив про намір вступу у Митний союз та вихід зі «Східного партнерства»⁴⁵.

Таким чином, на даному етапі вирішення конфлікту є малоімовірним. Для Росії, як маргіналізованого гравця у вибудовуванні регіональної архітектури безпеки, існування такого роду конфліктів є запорукою того, що з нею рахуватимуться при їх врегулюванні, відтак визнаючи її роль основного актора в регіоні. Однак, якщо учасники конфлікту проявлять політичну волю до його врегулювання, пішовши на компроміс, вплив Росії буде мінімізований.

Російсько-грузинська війна

Абхазці тривалий час були тісно пов'язані з грузинами. Маючи досить умовну за радянських часів автономію, вони зберегли національну ідентичність та значною мірою «націоналізовані» місцеві владні структури. Більшість ключових посад в адміністрації автономії посідали саме етнічні абхазці. Характерною особливістю формування місцевої влади був протекціонізм, замішаний на партійних принципах⁴⁶.

Ситуація загострилася з розпадом СРСР і з уведенням грузинських військ в Абхазію. З 1 липня 1992 р., після встановлення дипломатичних стосунків Тбілісі з Москвою, розпочався процес визнання Грузії провідними державами світу. Це стало приводом для встановлення контролю над усією територією країни, але з втручанням в конфлікт гірських народів Кавказу (традиційних союзників Абхазії) ситуація вийшла з-під контролю⁴⁷.

Грузинське керівництво неодноразово висловлювало незадоволення процесом врегулювання конфлікту, намагаючись максимально використати потенціал світового співтовариства. З одного боку, воно зацікавлене в надійних грузинсько-російських відносинах, з другого - в обмеженні присутності та впливу Росії в регіоні, що призводить до стагнації відносин між двома країнами, змушуючи Росію жорсткіше відстоювати власні інтереси. Грузія готова була дотримуватися курсу стратегічного партнерства з Росією, але за умови, що Росія розглядатиме Абхазію як складову Грузії⁴⁸.

Водночас Росія постійно вимагала продовження мандату перебування російських миротворчих сил в Абхазії. Однак ці вимоги лише поглиблювали конфронтацію. У середині липня 2006 р. парламент Грузії прийняв резолюцію з вимогою виводу російських миротворчих сил з Абхазії та Південної Осетії. У відповідь на це парламент Абхазії закликав усі країни, у тому числі Росію, «негайно розпочати процес офіційного визнання незалежності Республіки Абхазія», а також вирішив звернутися до ООН, ОБСЄ та інших міжнародних організацій із проханням "припинити мілітаристські плани грузинського керівництва»⁴⁹.

⁴⁴ Там само.

⁴⁵ Shaffer B. Nagorno-Karabakh After Crimea [Електронний ресурс] / Brenda Shaffer // Foreign Affairs. – 2014. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.foreignaffairs.com/articles/armenia/2014-05-03/nagorno-karabakh-after-crimea>.

⁴⁶ Дорошко М. С. Геополітичне середовище та геополітична орієнтація країн СНД / М. С. Дорошко, Н. В. Шпакова. – Київ: Центр учбової літератури, 2011. – 204 с.

⁴⁷ Там само.

⁴⁸ Там само.

⁴⁹ Там само.

Загострення протиріч призвело до початку бойових дій у серпні 2008 р. після взаємних звинувачень грузинської та південно-осетинської сторін в артилерійських обстрілах позицій одна одною. Вже 8 серпня російські збройні сили втрутились у конфлікт, здійснивши повітряні атаки на грузинські позиції в Цхінвалі та Горі. 10 серпня російські війська досягли кордону між Південною Осетією та Грузією та продовжили наступ на грузинські міста. Ескалація конфлікту призвела до його перекидання на інший сепаратистський регіон – Абхазію.

Президент Франції Ніколя Саркозі - на той час Голова Ради Європейського Союзу – сприяв досягненню угоди щодо плану мирного вирішення конфлікту. План містив заклик до сторін про:

- припинення військових дій; відвід військ на позиції, на яких вони знаходились до початку воєнних дій;
- гуманітарну допомогу та повернення переміщених осіб;
- повернення російських військ на їх постійні місця дислокації за можливості тимчасового патрулювання зони безпеки за межами Південної Осетії.

План також містив положення про залучення міжнародного співтовариства до мирних переговорів та врегулювання конфлікту⁵⁰.

25 серпня обидві палати парламенту РФ – Рада Федерації та Державна Дума – рекомендували Президенту визнати незалежність Абхазії та Південної Осетії. 26 серпня Президент Медведєв заявив, що «гуманітарні причини» змушують його визнати незалежність даних регіонів. Таке визнання було засуджене міжнародним співтовариством і 29 серпня Грузія розірвала дипломатичні відносини з Росією.

5 серпня незалежність регіонів була визнана лише Нікарагуа. Незважаючи на спроби Росії розширити коло прихильників незалежності Абхазії та Південної Осетії, ані саміт ШОС, ані зустріч членів ОДКБ у серпні-вересні 2008 не принесли бажаних результатів.

8 вересня 2008 Н.Саркозі та Д.Медведєв підписали наступну угоду про припинення вогню, яка доповнювала попередній план. Відповідно до оновленої угоди:

- російські війська мали бути виведені з прилеглих до грузинського кордону територій до 10 жовтня 2008 року.
- грузинські війська мали повернутись на місця своєї постійної дислокації до 1 жовтня;
- міжнародні спостерігачі з ООН та ОБСЄ продовжували роботу в зоні конфлікту;
- кількість міжнародних спостерігачів зростала до 1 жовтня, та мала включати щонайменше 200 спостерігачів з ЄС;
- міжнародна конференція із забезпечення безпеки та стабільності в регіоні, врегулювання гуманітарної кризи та мирного вирішення конфлікту мала бути скликана в Женеві в середині жовтня⁵¹.

15 вересня 2008 року відбувся перший раунд Женевських переговорів за участі Спеціального представника Генерального Секретаря ООН, представників ЄС, ОБСЄ, делегацій Грузії, Росії, США та самопроголошених республік Абхазії та Південної Осетії.

У липні 2015 року був проведений 32-й раунд переговорів у Женевському форматі. Переговори проводяться у двох робочих групах: групі з питань безпеки та невикористання сили та групі з гуманітарних питань.

⁵⁰ Protocole d'accord, 14 août 2008 [Електронний ресурс]. – 2008. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ambafrance-us.org/IMG/pdf/accord6points.pdf>.

⁵¹ Nichol J. Russia-Georgia Conflict in August 2008: Context and Implications for U.S. Interests [Електронний ресурс] / Jim Nichol // Congressional Research Service. – 2009. – Режим доступу до ресурсу: <https://www.fas.org/sgp/crs/row/RL34618.pdf>.

Дотримання принципу незастосування сили є одним з основних питань попередніх раундів переговорів. Грузія, яка у 2010 році ввела односторонній мораторій на застосування сили, вимагає аналогічного кроку від російської сторони. Однак Росія, яка не розглядає себе стороною конфлікту, відмовляється від заяв подібного роду та наполягає на підписанні договорів про незастосування сили між Грузією, з одного боку, та Абхазією і Південною Осетією, з іншого⁵². Наступний раунд відбудеться 6-7 жовтня 2015 року.

Перспективи реінтеграції Абхазії та Південної Осетії у короткостроковій перспективі відсутні.

*Інформацію підготувала Катерина Пенькова,
аналітик ЄІДЦ*

⁵² At Geneva Talks Russia Says Georgia's NATO Integration Poses Security Threat to Region [Електронний ресурс]. – 2015. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.civil.ge/eng/article.php?id=28403>.